

Spinoza'nın Nedensellik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme

An Examination Of Spinoz's Understanding Of Causality

ÖZET

Benedictus Baruch Spinoza on yedinci yüzyılın en sistemli filozoflarından biridir. Geometrik düzene göre oluşturduğu felsefesi monist bir karaktere sahiptir. Spinoza evren anlayışının temelini bütün var olanların kendinden çıktığı Tanrı'yı koyar. Bu anlayışa göre, tüm varlıklar tek töz olan Tanrı'dan zorunlulukla çıkar. Evrendeki her şey Tanrı'nın sıfatları (attributum) ya da tavırlarıdır (modus). Dolayısıyla varlıkları var etmesi bakımından Tanrı ilk, her varlığın kendinden türemesi bakımından da içkin nedendir. Spinoza için ilk ve içkin neden olan Tanrı aynı zamanda özgür ve zorunlu nedendir. Dolayısıyla Spinoza, evreni zorunluluk ve nedensellik zincirine göre işleyen determinist bir anlayışla açıklar. Her şeyin zorunlu olduğu doğada insan eylemlerinde özgürlükten söz etmek mümkün değildir; çünkü irade de doğadaki zorunluluğa bağlıdır. Özgürlük ancak zihninin bu zorunluluğu anlamasıyla mümkündür. Bu sebeple doğada varlık hiyerarşisinden ve erek veya final nedenden söz etmek mümkün değildir. Spinoza erekselci nedensellik anlayışının eleştirisi yaparak, bu anlayışın hurafe, boş inanç ve önyargıdan kaynaklı olduğunu kanıtlamayı çalışır. İşte bu makalenin amacı Spinoza'nın nedensellik anlayışını detaylı bir biçimde ortaya koymaktır. Kullanılan yöntem doküman analizi yöntemi olup, temel dokümanlar Spinoza'nın Ethica ve Kısa İnceleme eserleridir. Bu eserlere yönelik klasik ve modern yorumlar da araştırmamız için yaşamsaldır.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Nedensellik, Tanrı, Özgürlük, Erekselcilik

ABSTRACT

Benedictus Baruch Spinoza is one of the most systematic philosophers of the seventeenth century. His philosophy, shaped according to geometric order, has a monistic character. Spinoza places God, the source of all that exists, at the core of his understanding of the universe. According to this view, all beings necessarily emerge from the one substance, God. Everything in the universe is either a quality (attributum) or a mode (modus) of God. Therefore, God is the first cause of bringing existence to beings and the inherent cause of every beings derivation. For Spinoza, God is simultaneously free and necessitated as both the first and immanent cause. Consequently, Spinoza explains the universe with a deterministic understanding that operates according to necessity and causality. In a nature where everything is necessary, it's impossible to talk about freedom in human actions because the will is also bound to the necessity in nature. Freedom is only possible through the mind's understanding of this necessity. For this reason, it's not possible to discuss a hierarchy of beings or a final cause in nature. Spinoza critiques the teleological understanding of causality, attempting to demonstrate that this perspective arises from superstition, baseless belief, and prejudice. This article aims to unveil Spinoza's understanding of causality thoroughly. Them et hodused is document analysis, with the primary documents Being Spinoza's Ethica and Short Treatise. Classical and modern interpretations of these Works are also vital for our research.

Keywords: Spinoza, Causality, God, Freedom, Teleology

GİRİŞ

XVII. yüzyıl matematik ve fizik alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bilim alanındaki bu gelişmeler felsefeyi de etkiler, birçok filozof sistemini oluştururken bilimin yöntemlerinden yararlanır. Bunlardan biri de rasyonalist bir düşünür olarak bütün sistemini geometrik bir düzene göre kuran Benedictus Spinoza (1632-1677)'dir (Gökberk, 1996: 261). Hayattayken aforoz edilip eserleri yasaklandığı için, onun okunup anlaşılması çokça zaman alır. Spinoza üzerine sistemli okuma ve incelemelerin 19. yüzyılda başladığını ve 20. yüzyılda popülerleştiğini söylemek mümkündür (Deleuze, 2008: 9). Onun düşüncesini etkileyen birçok farklı kaynak bulunur. Spinoza, İlk ve Orta Çağ felsefeleri başta olmak üzere, Hıristiyan, Yahudi ve İslam felsefe geleneklerinden de faydalanır. Yahudi bir düşünür olarak öncelikle bu dini geleneğe göre yetişmiş olmasının yanı sıra Hıristiyan ve İslam geleneği hakkında da geniş bilgilere sahiptir. Saint Thomas, Maimonides (Musa b. Meymun), İbn Sina, İbn Rüşd, Avicbron (İbn Gebirol), İbn Ezra ve Levi ben Gerson gibi isimlerden etkilendiği düşünülmür (Pollock, 1899: 88, 95-96). Ayrıca mektuplarından anlaşılacağı üzere İslam kelamı ve doğudan gelen sufi, mistik eğilimlere de ilgi duyduğu hatta etkilendiği de söylenebilir.² İlahi determinizm, vesilecilik

Hamise Balki Durum¹

How to Cite This Article

Balki Durum, H. (2024).
"Spinoza'nın Nedensellik Anlayışı
Üzerine Bir İnceleme"
International Social Sciences
Studies Journal, (e-ISSN:2587-
1587) Vol:10, Issue:11; pp:2158-
2165. DOI:
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14218507>

Arrival: 12 October 2024

Published: 26 November 2024

Social Sciences Studies Journal is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License.

¹ Dr., Felsefe, Türkiye. ORCID: 0000-0002-5167-5353

² Detaylı bilgi için bkz. Spinoza, *Letters*, (The Correspondence of Spinoza içinde), Letter XLII (from Velthuysen), Letter XLII (to Osten), Letter LXXVI (to Burgh), s. 254, 258-259, 354.

(occasionalizm) ve nedensellik düşüncelerini Eş'arı geleneği ve Gazali bağlamında incelediği, felsefesinde önemli bir yeri olan 'natura naturans' ve 'natura naturata' kavramlarının da Thomasçılar aracılığıyla İbn Rüşd üzerinden Cabir İbn Hayyan'a uzanan etkilerini araştırdığı düşünülür (Arıcan, 2015: 73-74). Bununla birlikte Rönesans felsefe geleneği de Spinoza üzerinde etkili olan bir başka gelenektir. Bu dönem düşünürlerinden Bruno, Spinoza düşüncesi üzerindeki etkisi bakımından ön plana çıkar (Copleston, 1996: 11). Spinoza üzerinde en etkili olan isim Descartes'dır. Descartes, Spinoza'yı belli problemler ve konuları ele alış tarzı bakımından, ereksel nedenlerden ziyade fâil nedenleri önemsemesi yönünde, yöntem ve kavramsal konulardaki yaklaşımlarıyla etkiler (Cevizci, 1999: 801-802).

Spinoza düşüncesi ve nedensellik anlayışının anlaşılabilmesi, onun üzerinde etkili olan isimlerin yanı sıra içine doğduğu XVII. yüzyıl felsefe ve bilim anlayışını da bilmeyi gerektirir. XVII. yüzyıl eski bilim ve felsefe anlayışının neredeyse kökten değiştiği bir dönem olarak ön plana çıkar. Orta Çağ bilim anlayışı, Aristoteles fiziği ve evren tasarımı ile kutsal kitaplardaki Tanrı, insan ve yaratılış öğretilerine dayalıdır. Bu anlayışa göre evren, her şeyin belirli bir yeri ve işlevi olduğu, sonlu ve düzenli bir bütündür. Dünya evrenin merkezindedir ve güneş de dâhil olmak üzere tüm gök cisimleri dünyanın etrafında döner. Tanrı'nın yarattığı dünyada her şey insan için yaratılır ve onun hizmetine sunulur (Allison, 1987: 25). Bu teleolojik anlayışın temelleri ise İlk Çağ'a, Aristoteles düşüncesine dayanır. Aristoteles'in evren tasarımı, doğayı bilmek nedenleri bilmekle mümkündür. Evren sorgulamasında yapılması gereken doğal olaylara 'neden' sorusunu yönelmektir. Neden sorgulaması dört şekilde yapılır ve doğal olayların en iyi şekilde kavranılması dört nedenin anlaşılması sonucunda gerçekleşir (Aristoteles, 2001: 198 a 22- 24). Aristotelesçi evren tasarımı şeylerin bilgisi, daha çok dört nedenden biri olan işlevleri veya amaçları üzerinden değerlendirilir. Bir şeyin kendine özgü doğasının veya işlevinin anlaşılması ereksel veya nihai neden üzerinden sağlanır. Dolayısıyla varlığa dair bütün açıklamalar teleolojik bir niteliktedir. Neden, İlk ve Orta Çağ felsefi gelenekleri için yalnızca etki eden veya bir sonuç meydana getiren şey olarak anlaşılmaz. Neden aynı zamanda işlevseldir; çünkü şeylerin yapıldığı nesneyi, doğasını, amacını ve özünü ifade eder. Bu anlayış bir yanıyla özcü bir yanıyla da erekselci bir yaklaşımdır. Dolayısıyla İlk ve Orta Çağ'da şeyler, matematiksel bağlantılar yerine, özsel formlar, doğanın ereklere ve yaratıcının niyeti aracılığıyla kavranır (Aydın, 2022: 547). XVII. yüzyılda bu anlayış Kepler, Galileo, Descartes ve Newton gibi isimlerin öncülüğünde terk edilir.

Eski bilim anlayışında sonlu, teleolojik ve hiyerarşik bir düzene sahip olduğu kabul edilen doğa, modern dönemde sonsuz ve mekanik bir varlık olarak tasarlanır. Bu yeni anlayışın anahtarı ise bilimsel açıklamalarda matematiğe verilen rol ve biçilen değerdir, öyle ki doğa bir nevi matematikselleştirilir (Allison, 1987: 26-27). Galileo'nun ünlü deyişiyle, 'Felsefe gözümüzün önünde daima açık duran o büyük kitapta, yani Evren'de yazılıdır ancak bu kitabı anlayabilmemiz için, onun yazıldığı matematiksel dili öğrenmemiz ve sembolleri kavramamız gerekir. Bu kitap matematik dilinde yazılmıştır ve onun karakterleri üçgenler, daireler ve diğer geometrik şekillerdir. Bunlar olmadan insanlık onun tek kelimesini anlayamaz ve karanlık bir labirentin içinde boşuna dolanıp durur' (Galileo, 2008: 183). Bu bakış açısında doğal fenomenlerin açıklanmasında yeterli ve gerçek olan nedenler dışında başka bir nedene başvurulmaz. Doğal olayları oluşturan etkin nedenler, doğa yasalarına başvurularak, matematiksel modele göre açıklanır. Dolayısıyla İlk ve Orta Çağ'da nedenlerin açıklanması konusunda başvuru finalist ve işlevselci düşünce terk edilerek, şeyler tıpkı matematikte olduğu gibi insanlar üzerindeki etkilerinden bağımsız bir biçimde yalnızca kendi özellikleri, içyapıları ve oluşumları dikkate alınarak incelenir (Canaslan, 2019: 32). Doğaya artık bir canlı varlık ya da Tanrı'nın her an yaratıcı olduğu bir saha olmaktan çıkıp, mekanik bir şeye dönüşür ve doğal yasalara bağlanır (Aydın, 2022: 548). Bu yaklaşıma paralel olarak felsefe ve doğa bilimlerinde de matematikte olduğu gibi açıklık ve kesinlik hedeflenir. Bu yeni bilimsel modele göre şekillenen Spinoza düşüncesi, matematiksel/geometrik yöntemle oluşturulur. Spinoza, geometriyi yalnızca yöntem olarak kullanmaz, onun ontolojisinde gerçek olan ne varsa geometrikleştirilir. Tanrı'nın bir tür açıklanması olarak görülen evren, geometrik yöntemle aksiyom, tanım ve postulatlardan türetilerek yeniden oluşturulur (Tuğcu, 2000: 433). Spinoza'nın amacı matematikte olan açıklık ve anlaşılabilirliği insana dair neredeyse hemen her alanda sağlamaktır. Dolayısıyla doğaya dair bu anlayış, toplumun en yüksek ilkeleri, iyi hayatın özü ve dini yaşamın temeli gibi konulara da uyarlanır (Cevizci, 2013: 278-279). Rasyonel bir biçimde düzenlenen bu evren anlayışında her olay zorunlulukla meydana gelir. Tıpkı matematikte sonuçların aksiyomlardan zorunlu olarak çıkması gibi, ahlaki ve fiziki olgular da eşyanın tabiatından mutlak bir zorunlulukla çıkar (Weber, 1998: s. 226). Sonuç olarak Spinoza'nın tüm felsefesi geniş anlamda Doğaya, dar ve spesifik anlamda ise insan doğasından önce gelir (Yücel, 2016: 25). Bütün sistemini Tanrı/Doğa üzerine oturtan Spinoza, düşüncesine ilkin Tanrı/Doğa'yı açıklayarak başlar ve buradan türeme yoluyla insan doğasının incelenmesine geçer.

SPİNOZA'NIN ONTOLOJİ ANLAYIŞI

Spinoza düşüncesinde nedensellik irdelemesi yapmak, düşünürün varlık anlayışını ele almayı gerektirir. Spinoza'nın varlık betimlemesinde ilk dikkati çeken, onun ontolojik bir karakterden ziyade teolojik bir karaktere sahip olduğudur. Varlıklar, var olması bakımından kendinde olan ve kendinde olmayan olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kendinde olan yani kendi başına var olan varlık, var olmak için kendinden başka bir nedene ihtiyaç duymayan varlıktır. Bu varlık aynı zamanda kendi kendisinin de nedenidir (Scruton, 2007: 61). Var olmak için başka bir nedene ihtiyaç duymayan, kendi kendinde olan bu varlığa *töz* denir. Var olmak için başka bir nedene ihtiyaç duyan, kendi başına var olamayan varlığa ise *modus* (tavır/görünüm) denir. *Töz* tanrı şu şekildedir: "Özü varlığı kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şeye, kendi kendisinin nedeni (*causa sui*) diyorum. (...) Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye cevher (*töz*) diyorum" (Spinoza, 2016: 31). *Töz* iki veya daha çok olamaz, tektir, mutlak olarak sonsuz, ezeli ve ebedidir. *Töz* ezeli ve ebedi olması sebebiyle zaman dışıdır. Spinoza, zaman ve sürenin varlıkların Tanrı'dan türemesiyle başladığını savunur (Spinoza, 2015a: 150). Tek olan *tözün* diğer özellikleri bölünemez ve sınırlanamaz olmasıdır. Bu sebeple *tözün* dışında kalan her şey ya onun sıfatları (*attribute*) ya da görünüşleri olan tavırlarıdır. Onu meydana getirecek başka bir cevher olmayacağından, o kendi kendinin nedenidir yani onun özü zorunlu olarak varlığı kuşatır (Spinoza, 2016: 37). Diğer bir deyişle var olmak onun tabiatındandır. Spinoza'ya göre bu özelliklere sahip olan *töz* Tanrı'dan başkası olamaz. Tanrı, sonsuz sıfatları olan ve bu sonsuz sıfatlarında her biri ile ifade edilen *töz*dür (Spinoza, 2016: 32). Tanrı tek *töz* olduğundan şeyler tanrısız ne var olabilmekte ne de tasarlanabilmektedir. Dolayısıyla varlığın çıkış noktası olan Tanrı etken ve mutlak surette ilk nedendir (Spinoza, 2016: 50-51). Tanrı'nın nedenselliğini açıklayan en uygun kategori içkin nedenselliklerdir: "Tanrı'nın dışında hiçbir şey yoktur ve o içkin nedendir" (Spinoza, 2015b: 39). Her şey, Tanrı'nın sonsuz anlama yetisinde bulunur ve Tanrı'dan bir anda çıkar. Dolayısıyla doğadaki bütün varlıklar bir varlıktan meydana gelir (Spinoza, 2015b: 37). Spinoza düşüncesinde Tanrı ve doğa birdir. Tanrı veya Doğa her biri kendi türünde sonsuzca yetkin olan bütün sonsuz sıfatların yüklendiği bir varlıktır (Spinoza, 2015b: 35). Bütün varlıkların türediği tek varlık olan Tanrı, varlıkların dışında uzağında değil, içinde ve onlarla birdir. Dolayısıyla Tanrı dışındaki varlıklar, varoluşları sebebiyle Tanrı'yı içerir (Spinoza, 2016: 79-80). Bu varlık ortaklıkları öz ve varoluş ayrımında da kendini gösterir. Tanrı kendi kendinin nedeni olduğundan varoluşu, özünden kaynaklandığı için zorunludur. Tanrı aynı zamanda tekil şeylerin öz ve varoluşlarının da zorunlu nedenidir (Rızk, 2012: 88). Ancak Tanrı aynı zamanda özgür nedendir. Onun nedenselliğindeki özgürlük, bir şeyi aynı anda hem yapabilen hem de yapamayan anlamında bir neden olmasından değil, sadece hiçbir şeye bağlı olmayan bir neden olmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla "Tanrı her ne yapıyorsa, en üstün derecede özgür neden olarak yapmakta ve husule getirmektedir" (Spinoza, 2015b: 52). Bunun anlamı Tanrı'yı eylemeye zorlayan herhangi bir içsel veya dışsal bir nedenin olmamasıdır. Tanrı'nın eylemlerinin nedeni kendi mükemmel doğasıdır.

Spinoza, Descartes'in düalist anlayışında iki ayrı *töz* olarak ele aldığı uzam ve düşünceyi tek *töz* olan Tanrı'nın iki önemli sıfatı olarak ele alır. "Düşünce, Tanrı'nın bir sıfatıdır, yani Tanrı düşünen varlıktır. Uzam Tanrı'nın bir sıfatıdır, yani Tanrı uzamlı varlıktır" (Spinoza, 2016: 79-80). Tanrı'nın zihinsel olduğu kadar fiziksel bir varlık olması dünyadan ayrı olmadığı anlamına gelir. Spinoza bu sayede her şeyin Tanrı ile dolu olduğu evren tasarımı bu iki sıfatın Tanrı'dan ayrı olarak düşünülmesini de önlenmiş olur. Uzam, cisim ya da maddenin doğasını oluşturur (Spinoza, 2015a: 65). Uzamın maddi olanı oluşturması onu değersiz kılmaz öyle ki Spinoza için düşünce ile uzam eşit derecede önemlidir ve biri olmadan diğerinin olması söz konusu değildir. Düşünce insanı oluşturur nitekim Spinoza'ya göre, fikir ruhta ilk meydana gelen şeydir. Düşünce ve uzam arasındaki ilişki her varlık derecesinde vardır. (Spinoza, 2016: 87). Spinoza'ya göre bu iki temel sıfatı bünyesinde barındıran her varlık bir tavidir. "Cevherin uygulanışına, başka deyişle kendi kendisinde değil, başka bir şey de var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeye tavır diyorum" (Spinoza, 2016: 32). Öyleyse tek *töz* olan Tanrı olmadan *modusun* varlığından söz edilemez, *modus* ancak Tanrı ile var olup tasarlanabilir. Tavrı (*modus*) düşüncesi, Spinoza'nın varlığı yine doğrudan Tanrı'ya bağladığını gösterir. Tüm var olanlar tanrısal bilincin bir parçasıdır, bu da var olan her şeyin yani *modusun*, bağımsız bir varlık olmadığını, var olmak için başka bir nedene Tanrı'ya muhtaç olduğunu gösterir.

Tanrı ile varlıklar arasındaki nedenselliği *modus* kavramıyla ortaya koyan Spinoza, *töz* ve tavırlardan oluşan doğayı, *natura naturans* (yaratılan doğa) ve *natura naturata* (yaratılan doğa) olarak ikiye ayırır. *Natura naturans* kendinden başka hiçbir şeye gereksinim duymayan, açık ve net biçimde kavranan bir varlığa yani Tanrı'ya karşılık gelir. *Natura naturata* ise Tanrı dışındaki her şeyi ifade eder ve tümel ile tekil olmak üzere ikiye ayrılır. Tümel olanlar doğrudan Tanrı'ya bağlı olanlardır, bunlar maddede hareket, düşünen şeyde ise anlama yetisine karşılık gelir. Tekil olanlar ise tümel tarzların meydana getirdiği bütün tekil şeylerdir (Spinoza, 2015b: 62-63). Bu noktada belirtmekte fayda vardır ki Spinoza, Tanrı tarafından hareketi başlatılmadıkça potansiyel durumda bulunan bir ilk madde anlayışını benimsemediğinden, *natura naturans* aktif, *natura naturatayı* da pasif bir güç olarak görmez. *Natura naturatanın* tekil kipleri Tanrı'nın gücünün tamamını yansıtmadıkları düşünülerek kendi aralarında pasif

olarak nitelenebilirler. Ancak bunların özleri Tanrı'nın aktif gücünü yansıması sebebiyle kendilerinde pasif, potansiyel veya tamamlanmamış değildir. Dahası var olanlar Tanrı'dan var olmaları bakımından aktif, tam, edimsel ve yetkindir (Canaslan, 2019: 124). Dolayısıyla pasiflik söz konusu dahi olamaz. Spinoza'nın *natura naturatayı* ikiye ayırması Tanrı'nın nedenselliğinin nesnelere açısından yakın ve uzaklık olarak nitelenmesinin sonucudur. Bu anlamda Tanrı sonsuz ve değişmez şeylerin yakın nedeni, tikel şeylerin ise uzak nedeni olmak durumundadır (Spinoza, 2015b: 47-48). Dolayısıyla Tanrı nesnelere dünyasındaki tüm hareketlerle zihinsel yaşantıdaki istek ve düşüncelerin doğrudan nedeni değil, etkin ve içkin nedenidir. Sonuç olarak bütün olayların gerçekleşmesi sonsuz bir neden sonuç zincirine bağlıdır. Bu nedensellik zincirinde, tüm sonlu şeyler bir başka sonlu şey tarafından var edilmek ve bir etki yaratmak üzere belirlenir. Bu belirlenmiş evrende rastlantısallığa yer yoktur. Spinoza Hugo Boxel'e yazdığı mektupta bunu açıkça ifade eder; "Alem tesadüfen meydana gelmemiştir, aksine ilahi tabiatın zorunlu etkisindedir" (Wolf, 1996: Letters LIV, to Boxel: 278). Bu bağlamda Tanrı'nın mutlak sonsuzluğu statik ve durgun bir yücelik anlamını taşımaz, Tanrı neden olması bakımından kendi öz üretimindeki dinamiğin kendisidir (Fransez, 2012: 128-129). Diğer bir deyişle Tanrı hem üreten hem de üretilendir. İçkin nedensellik gereği her şey Tanrı'dadır ama bu şeylerin Tanrı olduğu anlamına gelmez (Canaslan, 2019: 35). Nitekim Spinoza, doğanın bizzat Tanrı olduğu, Tanrı ve doğayı aynı kabul ettiği yönündeki eleştirileri şiddetli bir biçimde karşı çıkararak, Oldenburg'a yazdığı 73. mektupta, doğa ve Tanrı'yı özdeşleştirenlerin büyük bir yanlış içinde olduklarını açıkça belirtir (Spinoza, 1966: 343). Spinoza düşüncesinde Tanrı, her şeyin etkin, ilk, zorunlu ve içkin nedeni olarak meydana getirdiği şeylerden ayrı bir varlığa sahiptir. Nitekim doğanın *natura naturans* ve *natura naturata* olarak ayrılması, var olanların sonlu ve Tanrı'dan ayrı olduğunun da kanıtıdır. Bu sebeple Spinoza düşüncesinin panteist bir karakterden ziyade panenteist bir karakterde olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak Tanrı'nın meydana getirdiği varlık alanında katı bir determinizm olduğu görülür. Spinoza'da varlıklar, zorunlu olarak Tanrı'dan çıkar ve Tanrı tarafından meydana getirilen düzende var olurlar. Peki, bu belirlenmiş düzende insanın eylemlerinde ve kararlarında özgür olduğunu söylemek mümkün müdür? Bu soruyu yanıtlamak doğada belirlenmişliği savunan Spinoza düşüncesinin, ahlaki alandaki iz düşümlerini görmek açısından oldukça önemlidir.

SPİNOZA'NIN İRADE VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Spinoza'ya göre irade, bir düşünme tarzıdır. İstek, seçim ve kararların var olması ve eyleme zorlanması ancak başka bir neden tarafından belirlenmeleri ile mümkündür. Bu belirleyici neden ise Tanrı'dır: "Her şey tanrısal tabiatın zorunluluğu ile yalnız var olma da değil, aynı zamanda şu ya da bu tarzda var olma ve bir şey meydana getirmede gerektirilmiştir ve tabiatta zorunsuz hiçbir şey yoktur" (Spinoza, 2016: 61). Zorunluluğun hüküm sürdüğü tabiatta iradede zorunluluğa tabidir. Bu sebeple Spinoza iradeye özgür neden değil ancak zorunlu ya da kısıtlı neden denebileceğini savunur (Spinoza, 2016: 63). İrade, arzunun bir şeye yönelmeden önce vermiş olduğu olumlu ya da olumsuz kararın adıdır. Spinoza'nın cümleleriyle ifade edecek olursak; "İrade deyince arzuyu değil, olumlama ya da olumsuzlama yetisini anlıyorum. Kendisiyle bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu ruhun olumladığı ya da olumsuzladığı yetiyi anlıyorum, diyorum, yoksa ruhun bu şeyi istemesi ya da ondan nefret etmesine sebep olan arzuyu değil" (Spinoza, 2016: 121). Dolayısıyla irade ve zihin birdir; çünkü ruhta istemek ya da istememek için hiçbir mutlak yeti yoktur, yalnızca tikel isteklerin olumlanması ya da olumsuzlanması vardır. İrade gerçek bir varlık değil de bir düşünme tarzı olduğundan hiçbir şey meydana getiremez. Bu anlamda doğada bulunmayıp kurgu olan bu şeyin özgür olup olmadığının sorgulaması gereksizdir (Spinoza, 2015b: 117). İnsanların seçme kararları belirli nedenleri olan nedensellik zinciri içindeki doğal olaylardır. Zihinde seçim diye bir şey yoktur; seçim sadece bir fikirdir, bu yüzden zihinde var olan sadece tekil isteklerdir (Spinoza, 2016: 139). İstek ise bedenün takındığı haldir. Dolayısıyla seçim ve istek aynı şeydir, bunlar düşünce sıfatı altında ele aldığında karar, uzam sıfatı altında ele aldığında ise belirlenim adını alır (Spinoza, 2016: 158). Spinoza buradan yola çıkarak geleneksel düşüncenin insanın özü olarak benimsediği irade özgürlüğüne farklı bir yaklaşım getirir.

Geleneksel düşünce özü gereği insanı özgür seçimler yapabilen bir canlı olarak görür ve bu sayede bedensel isteklerini dizginleyebildiğini savunur. Oysa Spinoza'ya göre, bedensel olan ile zihinsel olan arasında herhangi bir etkileşim söz konusu değildir. Beden ve zihin doğanın iki farklı tezahürü olarak birbirine koşuttur ancak aralarında bir etkileşim yoktur. Zihnin eylemleri kendi doğasından üreyen fikirlerden, edilginlik ya da tutkuları ise eksik ya da kısmi fikirlerden doğar. Bir şeyin edimsel özü (*conatus*) kendi varlığını sürdürme çabasıdır. Doğadaki her şey gibi zihinde bilinçli bir biçimde varlığını sürdürmek için çabalar. Bu çaba yalnızca zihne ait olduğunda irade (*voluntas*) hem zihne hem de bedene ait olduğunda ise itki (*appetitus*) adını alır (Fransez, 2012: 197-198). Zihinsel kararlar, fiilen var olan şeylere bağlı olduklarından onların tabii olduğu zorunluluğa da tabidirler. Dolayısıyla aslında karar ya da seçim denilen şey zorunluluktan çıkan bir fikirdir. Dahası insan varoluşu özüne ait olmayan varlık olduğundan zorunlu olarak dışsal bir nedene bağlıdır. Bu tikel istek, olumlama ya da olumsuzlamanın dışsal bir nedenden kaynaklandığı anlamına gelir ki bu neden Tanrı'dır (Spinoza, 2015b: 115). Dahası Tanrı bile özgür ve mutlak iradesi ile etki etmez. Tanrı zorunlu varlık olduğu için özü anlamındaki tanrısal doğasının zorunluluğuyla

etki eder (Spinoza, 2016: 63). Spinoza'ya göre insanın en büyük yanlıglarından biri Tanrı'nın bile doğasında olmayan iradeyi kendinde varmış gibi düşünmesidir. Tanrı'nın duyguları, planı, herhangi bir amacı veya özgür iradesi yoktur. Dolayısıyla Tanrı'ya atfedilen adalet, iyilik gibi bir takım asli ahlaki özellikler yanlıgdan ibarettir (Jarrett, 2007: 27). Spinoza için bunun aksi bir evren kurgusu bilimi olanaksız hale getirir. Zira Tanrı, doğa yasaları ile aynı şeydir ve onun gücü iradesinden değil varoluş ve davranışlarını belirleyen özünden kaynaklıdır. Tanrı'nın etkin neden oluşu onun özündeki zorunluluğa dayanır (Fransez, 2012: 130). Spinoza için özgürlük ve zorunluluk birbirine zıt kavramlar değildir. Nitekim Tanrı'nın zorunlu neden olması dışında özgür neden olması bunun kanıtı niteliğindedir.

Dört türlü algı vardır, bunlardan ilki söylentiden veya belli bir simgeden doğan algıdır. Birinin doğduğu günü bilmesi buna örnektir. İkincisi rastlantısal deneyimden doğan algıdır. İnsanın ölümlü olduğunu, kendisi gibi olanlardan deneyimleyerek bilmesi buna örnektir. Üçüncüsü, bir şeyin özünün bir başkasının özünden uygun olmayan bir biçimde çıkarsanmasından doğan algıdır. Bu algı, belli bir etkiden nedenin çıkarsanmasıyla veya belli bir özelliği olan evrensel bir şeyden bir sonucun çıkarsanmasıyla olur (Spinoza, 1998: 61-62). Sonuncusu ise bir şeyin yalnızca özü yoluyla ya da yakın nedeninin bilinmesi yoluyla algılanmasıdır. İki artı üçün beş ettiğinin bilinmesi bu algı türü ile mümkündür. Spinoza bu tür bilgi yoluyla anlaşılan şeylerin çok az olduğunu ve yalnızca bu türün yanlıgı olmaksızın şeyin yeterli özünü sağladığını belirtir (Spinoza, 1998: 63-64). Spinoza bu algı türlerini gözden geçirerek üç bilgi türü ortaya koyar. İlki sanı veya hayal gücüne dayanan bilgi, ikincisi akla dayalı bilgi ve sonuncusu sezgisel bilgidir. Bu bilgi sınıflandırması bağlamında söylenecek olursa hayatında duyguları, anıları ve hayal gücüyle hareket eden köle yani edilgin, aklın rehberliğinde hareket eden ise özgür yani etkindir (Spinoza, 2016: 306). Ona göre özgürlük yalnızca kendi tabiatının zorunluluğu ile var olan ve etkinliği yalnızca kendisi ile gerektirilmiş bulunan şeydir (Spinoza, 2016: 32). Esaret ise insanların duyguları denetlemedeki acizliğidir. Spinoza esaretin kaynağını insanın bilgisizliğinde görür; çünkü insan sürekli doğada tamlık veya eksiklik arama eğilimindedir. Oysa tamlık ya da eksiklik var olan hiçbir şeyde yoktur. Doğa varoluşu ve eylemesi bakımından ereksel değildir. Doğanın var olması ve hareketi tamamen zorunluluktur (Spinoza, 2016: 238). Spinoza kasti seçim varsayımına dayanan özgür irade anlayışını, dışsal zorlama ve içsel zorunluluk ayrımıyla reddeder. Özgür irade kavramı yerine özgür zorunluluk kavramını koyar.

Özgür insan sadece kendi arzusuna uygun fikirlere göre hareket ederek kendinin etkin nedeni olur. Bir şeyi sadece kendi doğasının gerektirmesi ile var oluyorsa o şey mutlak anlamda özgürken; bir şey kendi doğasının gerektirmesi dışındaki nedenlerle var oluyorsa o zaman belirlenmiştir. Bu bağlamda sadece Tanrı mutlak anlamda özgürdür denebilir, insan ise belirlenmiştir. Spinoza'da özgürlük ilkesi zorunluluk olan doğanın gücü ve bilincidir. Doğadaki her şey zorunludur ve sonsuz bir nedenler zinciri ile var olmak ve eylemek üzere belirlenmiştir (Spinoza, 2016: 332). İnsanın özgürleşmesi, zihninin bu zorunluluğu anlamasıyla gerçekleşir. Nedensel zorunluluğu anlayan insanın etkinliği artar böylece daha özgür ve mükemmel olur. Mükemmellik arttıkça, etkinlik artar; bir şey ne kadar etkinse o kadar mükemeldir (Spinoza, 2016: 359). Diğer taraftan, insan ne kadar duygulanımları ve tutkularının etkisinde kalırsa, o kadar bağımlı hale dönüşür. Tutkularının esiri olan insan kendisi için iyi olanı görmesine rağmen kötü olana yönelir. Spinoza düşüncesinde insanın varlığını ve davranışlarının belirlenmişliği en sonunda mutluluğa dayandırılır. Belirlenmişliğini fark eden insan bu sayede gerçek komşu sevgisini kazanır, hemcinslerinden hiçbir zaman nefret etmemeyi, onlara öfkelenmemeyi öğrenir. Onlara yardım ederek ortak iyinin ilerletilmesine hizmet eder. Ayrıca bu, insanı hasetten, kederden, umutsuzluktan, korkudan ve kötü tutkularından uzak tutar (Spinoza, 2015b: 123). Tanrı'dan korkmaz; çünkü onun kendisine zarar vermeyeceğini bilir. Böylece her şeyin özü olan, şeylerin olduğu gibi olmalarını sağlayan, en yüksek iyi olan Tanrı'ya bağlanır. İnsan doğanın bir parçası olduğu sürece doğanın yasalarına uymak zorundadır. Gerçek din doğa yasalarına aykırı değil ona uyumdur (Spinoza, 2015b: 3124-125). İnsan doğaya uyduğu sürece mutlu olur, insanın tüm varlığı buna yani Tanrı'ya hizmet etmeye dayanır.

EREKSELÇİ NEDENSELLİK ANLAYIŞININ ELEŞTİRİSİ

Spinoza düşüncesinde Tanrı'ya dayandırılan nedensellik temel bir yere sahiptir. Nitekim Spinoza *Etica*'da bütün zihin karışıklarını dahası bu karışıklıkların önyargı ve hurafelere dönüşmesini, şeylerin gerçek nedenlerini bilmemeye bağlar. Bu anlamda Spinoza'nın yaptığı erek neden eleştirisi son derece önemlidir. Yukarıda yaptığımız irdelemeler neticesinde Spinoza düşüncesinde Tanrı, ilk, fail, etkin, zorunlu, uzak-yakın ve özgür neden olarak ele alındığı, öz ve varoluş birliğinin yalnızca Tanrı'ya verildiği görülür. Zorunlu olarak var olan doğada, her şey Tanrı'nın tezahürü olduğundan töz ve tavırdan başka olası hiçbir bir şey yoktur. Spinoza'nın bu düşünceler etrafında şekillenen nedensellik anlayışının zorunlu sonucu, doğada varlık hiyerarşisinden, ereksellikten veya finalizmden söz etmenin mümkün olmayacağıdır. Erekselci düşünce anlayışı antropomorfizmin ürünüdür; çünkü insanlar tabiatın varoluşunu anlayıp yorumlamak adına kendilerinden yola çıkarlar. İnsanların genelinde doğadaki her şeyin kendileri gibi belli bir amaca yönelik hareket ettiğine dair yaygın bir önyargı hâkimdir. İnsanlar Tanrı'nın

her şeyi belli bir amaca yönelttiği konusunda ısrarcıdır. Tanrı'nın her şeyi insan için var ettiği ve insanı da kendisi için yani tapılmak için var ettiği düşünülür (Spinoza, 2016: 68). Spinoza bütün bu düşünceleri reddeder. Bu peşin hükümler, iyi, kötü, erdem, günah, sevap, övmek, yermek, düzen, karışıklık, güzellik ve çirkinlik gibi bütün sanılar zihnin doğasından kaynaklıdır (Spinoza, 2016: 68-69). İnsanın doğasında bu türden bir düşünceye yatkınlık vardır. Spinoza'nın amacı bu doğal yatkınlığın yanlışlığını göstermektir.

İnsanlar nedenler hakkında tam bir bilgisizlikle dünyaya gelirler ve hep bir amaca göre hareket ederler. Bu amaç çoğunlukla arzu duydukları ve kendileri için faydalı olduğunu düşündükleri şeyleri elde etmektir. Spinoza bu yaygın kabulden iki sonuç çıkarır. Öncelikle insanlar kendi irade ve arzularının bilincindedirler ve bu bilinçlilik hali kendilerini özgür sanmalarına sebep olur. Oysa onları seçime ve arzuya yönelten nedenlerden haberleri dahi yoktur. İkinci olarak, insanlar hep bir amaca göre yani arzuladıkları şeylere göre hareket ederler (Spinoza, 2016: 69). Bu iki sonuç gösterir ki insanlar yalnızca olayların son nedenlerine bakar ve bu nedenleri dış bir kaynaktan bulunca rahatlayarak neden arayışını bırakırlar. Bu erek/son nedeni dış bir kaynaktan bulamadıkları zaman da kendilerine döner ve hangi amaçların onları benzer eylemde bulunmaya yönelttiğine dikkat ederler. Dolayısıyla kendi doğalarına bakarak başkaları hakkında da fikir yürütürler. Böylece kendilerinde ve kendi dışlarında, kendilerine fayda sağlayacak birçok araç; görmeyi sağlayan göz, ışığı sağlayan güneş vb. keşfederler. Daha sonra bütün bu şeyleri insanın çıkarına hizmet eden şeyler olarak görürler. Ancak bunlar insan ürünü olmayan ve doğada hazır bulunan şeyler olduğundan, insanlar bir başkasına, araçları onların hizmetine sunan bir şahsa inanmaya yönelirler. Böylece kendi amacı için araç üreten insan, doğayla olan bu benzerliğinden yola çıkarak doğanın da insan gibi özgür olduğu sonucuna varır. Dahası doğanın her şeyi insan için gözeten, insanın kullanımı için üreten ve onun kullanımına sunan bir yöneticisi olduğuna inanırlar. Bu varlık veya varlıklar hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan insan, bu varlıkları anlamak adına kendinden hareket ederek onlara bir karakter yükler. Bunun sonucunda da tanrıların insanlar onlara tapsın diye her şeyi insanın çıkarı doğrultusunda yönlendirdiğine inanırlar (Spinoza, 2016: 69-70). Sonuçta her insan sevilme ve kayırlık arzusuyla kendi anlayışına göre bir Tanrı icat etmiş olur. İnsanların nihai nedeni öğrenmek konusundaki meraklarının kaynağı bu önyargıdır ve bunlar zamanla batıl inanç haline gelerek zihinde kök salmaya başlar. Spinoza'ya göre, doğada olan her şeyin bir amaca hizmet ettiğini göstermek adına büyük çaba sarf eden insan, sonunda Tanrı ve doğanın insanları gibi hezeyan içinde olduğunu görür. Doğada kendileri için faydalı olan şeyler dışında sel, fırtına, deprem gibi, faydalı olmayanları da bulurlar. Bunları ihmal edilen tanrıların öfkesine bağlayıp tanrıların insandan öç almak için yaptığına inanırlar. Tecrübeler bunun aksini söyleyen sayısız örneklerle dolu olsa ve bu olaylar inanmayanlar kadar inananların başına gelse de insanlar önyargılarından kurtulamazlar (Spinoza, 2016: 70). Bu asılsız fikirlerinden vazgeçip daha akılsal bir sistem kurmak yerine bunları nasıl kullanacaklarını bilemedikleri aletler gibi değerlendirip tanrıların hükümlerinin insan aklının üstünde olduğuna dair kural koyarlar (Spinoza, 2016: 71). Dolayısıyla insandaki erek neden fikrinin kökeni, insanın kendinden yola çıkarak yaptığı analogi sonucu Tanrı'yı antropomorfist biçimde tasarlamasının sonucudur ve hayal ürünüdür.

Spinoza'nın bir diğer argümanı matematiğin kanıtlamalarından hareket eder. Spinoza'ya göre erek neden fikri matematik tarafından yıkılmıştır. Matematiksel modele dayalı evren anlayışında şeyler, erek nedenler veya son nedenler etrafında şekillenmez. Doğru bilgiye şeylerin özleri ve özellikleri göz önünde bulundurularak erişilir (Spinoza, 2016: 71). Nitekim Spinoza'nın önermesinde ileri sürdüğü gibi 'tabiatından bir eser çıkmayan belirli hiçbir şey yoktur'. Bu önerme, var olan her şeyin belirli ve gerektirilmiş tarzda Tanrı'nın tabiatını ve özünü içerdiğini ifade eder. Bunun anlamı var olan her şeyden zorunlu olarak bir eserin çıkması gerektiğidir (Spinoza, 2016: 67-68). Buradan yola çıkan Spinoza erek nedene karşı diğer bir argüman ileri sürer. Erek neden doktrini ilkin tabiatı büsbütün yıkıp altüst eder. İkinci olarak, nedeni sonuç yapar ve doğada önce gelmesi gereken şeyi sonraya koyar. Üçüncü olarak en üstün ve en yetkin olan doğaya eksiklik verir. Tanrı yetkin ve en üstün varlıktır oysa Tanrı ile varlık arasına birçok neden koymak her nedende onu daha çok yetkindsizleştirmek demektir (Spinoza, 2016: 71). Çünkü Tanrı'nın doğrudan doğruya meydana getirdiği şeyleri belli bir amaca ulaşmak adına yapması demek, bu şeylerin en yetkinlerinin şüphesiz en son meydana gelenler olması demektir. Bu argümanın devamı, bir diğer argüman olan erek nedenin Tanrı'nın yetkinliğini ve mükemmelliğini ortadan kaldırdığı düşüncesine dayanır. Tanrı'nın bir amaç uğruna hareket etmesi demek onun eğilim duyduğu veya yoksun olduğu bir şeyi arzu etmesi demektir (Spinoza, 2016: 72). Bu durum kendinde eksiklik olmayan Tanrı'yı eksik hale getirerek yetkinliğini ve mükemmelliğini ortadan kaldırır.

Spinoza'nın son argümanı mekanik evren tasarımından hareket eder. Bilgisiz ve cahil insanlar doğaya ve doğadaki nedensel sürece bir gizem yükler. Bu gizemin temelinde ise şeyleri bir nihai nedene dayandırma isteği vardır (Aydm, 2021; 44-51). Spinoza bu argümanını bir örnekle şu şekilde ifade eder:

Diyelim ki bir evin damından bir kiremit düşerek bir adamın başını yarsın ve onu öldürsün, onlar size gaye-nedenlerinin sistemiyle bu kiremidin bu adamı öldürmek için düştüğünü kanıtlayacaklardır; zira

en sonra size diyeceklerdir ki, eğer bu kiremit gerçekten bu adam öldürmek için Tanrı'nın iradesiyle düşmemişse, rastgele (tesadüfi) olarak onun düşmesi için bunca şartlar nasıl bir araya geliyor? Siz onlara cevap vereceksiniz ve sadece ölmüş olan adam sözü geçen evin damı altından geçerken rüzgâr estiği için bu iğreti olayın olmuş olduğunu söyleyeceksiniz, fakat onlar bununla kanmayacaklar, o sırada niçin rüzgârın estiğini ve rüzgâr estiği sırada insanın niçin oradan geçtiğini size sormada ısrar edeceklerdir. Ve siz bir gün önce, hava oldukça sakin olduğu sırada deniz kabarmaya başladığı için rüzgâr estiğini; sözü geçen insanın hayatının uğursuz bir anında oradan geçtiğini, çünkü bu yolun kendisini bekleyen bir dostuna gitmek için en kısa yol olduğunu söylemekle bundan kurtulmuş ve onlarla uyuşmuş olmayacaksınız. Olar yine kendilerine denizin niçin kabarmış olduğunu ve bu bahtsızın neden dostu tarafından tam o gün de çağrılmış bulunduğunu açıklamamız için size yükleneceklerdir. Zira onların soruları sonsuz olarak uzayacak ve gerçekten onlar bu suretle, sizi bilgisizliklerinin dayanağı olan Tanrının iradesini ileri sürmeye götürünceye kadar nedenlerin nedenlerini sorarak takip edeceklerdir (Spinoza, 2016: 72-73).

Sonuçta bu mükemmel işleyişin sebebini bilmeyen insan, bu bilgisizliğinden ötürü doğadaki işleyişin mekanik kanunlara göre yapılmadığını düşünür. Dolayısıyla doğanın tabiatüstü güçlere veya Tanrı'ya ait bir sanat eseri olduğu sonucuna varır. Spinoza insanların bu amaçlılığa inanmalarının temelini, bilgisizlik ve yanlış kanıları koyar. İnsanlar her şeyin kendileri için yapılmış olduğu gibi yanlış bir kaniye sahiptirler. İnsanlar kendileri için faydalı olan şeyleri ve Tanrı'ya tapmaya yardım eden her şeyi iyi, bunların zıttını ise kötü olarak nitelendirir. Spinoza, bu insanların hem kendi tabiatlarını hem de evrenin tabiatını bilmedikleri için bu tarzda bir akıl yürütme kullandıklarını belirtir (Spinoza, 2016: 73). İnsanlar bilgisizliklerinden ötürü akılları yerine hayal güçleri ile hareket ederek Tanrı'nın her şeyi düzenli ve bilmeden yarattığını söyler. Oysa nedeni henüz anlayamamış bir olayı Tanrı iradesine bağlamak Tanrı'yı cehaletin sığınağı yapmaktır bu aynı zamanda bilimin önüne dikilen önemli bir engeldir (Fransez, 2012: 136). Determinist evrende asıl mucize bu nedensel düzeni görmektir. Gerçekte şeylerin tabiatları, duyarlar üzerinde bıraktıkları hoş izlenimlere, faydalı veya zararlarına bağlı değildir (Spinoza, 2016: 75-76). Dolayısıyla Tanrı'nın ve dünyanın iyiliğinden veya kötülüğünden söz edilemez. Tanrı ve doğa iyi ve kötünün, ereğin ötesindedir (Aydın, 2021; 44-51).

SONUÇ

Spinoza'nın determinist evren anlayışı, nedensellik ve zorunluluk düşünceleri ile yakından ilişkilidir. Spinoza nedensellik anlayışını Tanrı üzerine inşa eder. Tanrı var olmak için başka nedene ihtiyaç duymayan, kendinde varlık veya tözdür. Diğer varlıklar ise kendi başına var olamayan, tözden türeyen tavırlardır (modus). Tanrı, var ettiklerinin içkin nedenidir. Spinoza, maddi dünyadan soyutlanıp aşkın bir varlık olarak ele alınan Tanrı'ya uzam ve düşünce sıfatlarını yükler ve onu aşkınlıktan çıkararak içkin hale getirir. Böylece biricik, ezeli-ebedi, sonsuz, sınırsız ve zorunlu olan Tanrı'ya maddilik niteliği de eklenmiş olur. Bu durumun sonucu Tanrı ve Doğa birliğidir. Sonsuz varlık olan Tanrı'dan sonlu tavırların türemesini mümkün kılan Tanrı'nın sıfatlarının değişime uğramasıdır. Bu sebeple ilk ve içkin neden olan Tanrı aynı zamanda her varlığın da etkin nedeni haline gelir. Bu nedensellik Tanrı'nın doğasından gelen içkin bir zorunluluktur. Doğadaki her şey bu zorunluluğa ve sonsuz bir nedenler zincirine bağlı olduğundan, doğada rastlantısallığa yer yoktur. Her şeyin varlık anlamı, doğanın bir parçası olmak ve parçası oldukları bütünlüğü devam ettirmektir. Bu anlayışta tekillığe yer yoktur, birbirlerine nedensellik zinciri ile bağlı olan bütünlüğün parçalarının onu meydana getirmek için var olduğu doğal bir işleyiş vardır. Dolayısıyla Spinoza için var olmak öze değil doğanın düzenine bağlıdır.

Doğadaki bu zorunluluğun insani alandaki uzantısı iradenin zorunluluğu anlayışıdır. Bu anlamda insan eylemlerinde özgürlükten söz etmek mümkün değildir. Spinoza irade kavramını farklı bir yaklaşımla ele alır. Düşünme tarzı olarak görülen irade, insanın olumlama veya olumsuzlama halini ifade eder. Bütün varlık tek töz olan Tanrı'dan türediği için onun zorunlu varlığı doğa ve insandaki işleyişi de zorunlu kılar. Hem insanda hem de doğada seçim yapmak anlamında düşünülen bir iradenin varlığı mümkün değildir. Hatta Tanrı'nın bile özgür ve mutlak iradesinden söz edilemez; çünkü Tanrı özündeki zorunlulukla işler. Spinoza'nın irade özgürlüğü reddi ile günah, sevap, iyi, kötü gibi nitelermeler, insani ve görelî kabuller haline gelir. Ayrıca Tanrı'ya atfedilen adalet, iyilik gibi bir takım temel ahlaki özellikler de birer yanılgıya dönüşür. Öte yandan Spinoza bu reddi gerçek özgürlük ve erdem arayışının da ilk koşulu olarak ortaya koyar. Özgürlük, kendi doğasının zorunluluğu ile var olan ve etkinliği yalnızca kendisi ile gerektirilmiş bulunan şeydir. Bu anlamda mutlak özgür olan yalnızca Tanrı'dır. Ancak insanın özgürleşmesi de mümkündür. İnsanın özgürleşmesi, zihninin evrendeki zorunluluğu anlamasıyla gerçekleşir. Bu katı determinist anlayış, Spinoza'yı erek/final nedeni inkara götürür. Evrende bir amaçlılık olduğuna dair ileri sürülen görüş temelde insanın yanlış kanılarından, önyargılarından ve bilgisizliğinden kaynaklıdır. Erek neden düşüncesi antropomorfizmin ürünüdür. Spinoza'ya göre erek neden düşüncesi doğayı alt üst ederek yıkar, nedeni sonuç yapar ve doğada önce gelmesi gereken şeyi sonraya koyar. Spinoza'nın bu eleştirisi

mantıksal bir gerçekliği dile getirmesi açısından son derece dikkat çekicidir. Diğer taraftan erek neden en üstün ve en yetkin olan doğaya eksiklik vererek Tanrı'nın yetkinliğini ve mükemmelliğini ortadan kaldırır. Son olarak modern bilimdeki gelişmelere bağlı olarak matematiksel bir modellemeyle ele alınan evrende erek nedene ihtiyaç yoktur. Dahası mekanik evren tasarımı evrende ereksel bir işleyiş olmadığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Allison, H. E. (1987). *Benedict De Spinoza: An Introduction*, Yale University Press, London.
- Arıcan, M. K. (2015). *Spinoza Felsefesi Üzerine Yazılar*, Divan Kitap, Ankara.
- Aristoteles. (2001). *Fizik*, (2. Baskı), (Çev.: Saffet Babür), Yapı Kredi Yayınları
- Aydın, H. (2022). *İlkçağdan Ortaçağa Doğa Tasarımları ve Nedensellik*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- Aydın, H. (2021). "Spinoza'nın Tanrı Tasavvuru ve Erekselcilik Eleştirisi", *Bilim ve Gelecek Dergisi*, (209): 44-51.
- Canaslan, E. (2019). *Spinoza: Yöntem, Tanrı, Demokrasi*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Cevizci, A. (2013). *17. Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Copleston, F. (1996). *Felsefe Tarihi*, (Çev.: Aziz Yardımlı), C.IV, İdea Yayınları, İstanbul.
- Deleuze, G. (2008). *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, (Çev.: Ulus Baker), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Fransez, M. (2012). *Spinoza'nın Tao'su Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul.
- Galileo G. (2008). *The Essential Galileo*, (edited and translated: Maurice A. Finocchiaro), Hackett Publishing Company, Indianapolis.
- Gökberk, M. (1996). *Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi Yayınları*, İstanbul.
- Jarrett, C. E. (2007). *Spinoza: A Guide for the Perplexed*, Continuum, London.
- Pollock, S.F. (1899). *Spinoza: His Life and Philosophy*, (second edition), Duckworth and co., London.
- Rızk, H. (2012). *Spinoza'yı Anlamak*, (Çev.: Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Scruton, R. (2007). *Spinoza*, (Çev.: Hakan Gür), Dost Yayınları, Ankara.
- Spinoza, B. (1966). *The Correspondence of Spinoza*, (ed. A. Wolf), RussellxRussel Inc., New York.
- Spinoza, B. (1998). *İnsan Anlaşımın İyileştirilmesi Üzerine İnceleme*, (Çev.: Aziz Yardımlı), Descartes Söylem Spinoza İnceleme Leibniz Monadoloji içinden, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Spinoza, B. (2016). *Etika*, (Çev.: Hilmi Ziya Ülken), 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Spinoza, B. (2015a). *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 2. Baskı, (Çev.: Çoşkun Şenkaya), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Spinoza, B. (2015b). *Kısa İnceleme*, (Çev.: Emine Ayhan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tuğcu, T. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*, Alesta Yayınları, Ankara.
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*, (Çev.: H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Yücel, B. (2016). "Zorunluluk Ve Olumsuzluk Bağlamında İnsan Doğası Üzerine Bir Soruşturma: Spinoza, Marx, Foucault", *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wolf, A. (1996). *The Correspondence of Spinoza*, RussellxRussel Inc., New York.